



Dildora MURATOVA,
Renessans ta'lim universiteti tadqiqotchisi dotsenti, PhD
E-mail: muratovadildora959@gmail.com

Dotsent, PhD S.Sultanov taqrizi asosida

SPIRITUAL AND PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF ECOLOGICAL AWARENESS AND ECOLOGICAL CULTURE IN MODERN UZBEKISTAN SOCIETY

Annotation

The article analyzes the formation processes of ecological consciousness and culture in modern society, its historical-spiritual, philosophical, and socio-cultural foundations. The research reveals the role of religious values, national traditions, and modern approaches in the formation of ecological culture. Using the Aral Sea as an example, the author substantiates the importance of scientific forecasting and preventive measures in preventing global environmental problems. The article defines modern mechanisms and prospects for developing ecological culture.

Key words: Ecological culture, ecological consciousness, sustainable development, nature protection, religious values, national traditions, global ecology, environment, ecological education, ecological forecasting.

ДУХОВНО-ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ И ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В СОВРЕМЕННОМ УЗБЕКИСТАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация

В статье анализируются процессы формирования экологического сознания и культуры в современном обществе, его историко-духовные, философские и социокультурные основы. В исследовании раскрывается роль религиозных ценностей, национальных традиций и современных подходов в формировании экологической культуры. На примере Аральского моря автор обосновывает важность научных прогнозов и превентивных мер в предотвращении глобальных экологических проблем. В статье изложены современные механизмы и перспективы развития экологической культуры.

Ключевые слова: Экологическая культура, экологическое сознание, устойчивое развитие, охрана природы, религиозные ценности, национальные традиции, глобальная экология, окружающая среда, экологическое образование, экологический прогноз.

ZAMONAVIY O'ZBEK JAMIYATIDA EKOLOGIK ONG VA EKOLOGIK MADANIYAT SHAKLLANISHINING MA'NAVIY-FALSAFIY ASOSLARI

Аннотация

Maqolada zamonaviy jamiyatda ekologik ong va madaniyatning shakllanish jarayonlari, uning tarixiy-ma'naviy, falsafiy va ijtimoiy-madaniy asoslari tahlil qilingan. Tadqiqotda ekologik madaniyatning shakllanishida diniy qadriyatlar, milliy an'analar va zamonaviy yondashuvlarning o'rni ochib berilgan. Muallif Orol dengizi misolida global ekologik muammolarning oldini olishda ilmiy bashoratlar va preventiv chora-tadbirlarning ahamiyatini asoslab bergan. Maqolada ekologik madaniyatni rivojlantirishning zamonaviy mexanizmlari va istiqbollari belgilab berilgan.

Kalit so'zlar: Ekologik madaniyat, ekologik ong, barqaror rivojlanish, tabiatni muhofaza qilish, diniy qadriyatlar, milliy an'analar, global ekologiya, atrof-muhit, ekologik ta'lim, ekologik prognoz.

Kirish. Bugungi kunda O'zbekistonda ham texnokratik sivilizatsiyaning ta'sirlari kuzatilmoqda. Ayniqsa, iste'molchilik madaniyati kuchayib, odamlar orasida moddiy boylikka intilish, shaxsiy manfaatlarini ustun qo'yish kabi holatlar paydo bo'layotgani hech kimga sir emas. Masalan, yirik shaharlarda ko'kalamzorlarning qisqarishi, qurilishlarning ko'payishi, transport vositalarining ortishi kabi muammolar ekologik vaziyatni murakkablashtirmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlagidek: "O'zbekiston - ulkan tabiiy xaziralar, iqtisodiy va insoniy salohiyatga boy mamlakat. Ammo Yaratganning o'zi ato etgan yana bir beho boyligimiz borki, u ham bo'lsa, xalqimizning beqiyos intellektual va ma'naviy salohiyatidir". Darhaqiqat, jamiyatimizning barqaror rivojlanishi faqat iqtisodiy va texnologik taraqqiyotiga emas, balki ma'naviy yuksalish, ekologik madaniyat va inson-tabiat uyg'unligiga ham bog'liqdir. Bu esa har birimizdan mas'uliyat, faollik va kelajak avlod oldidagi burchimizni chuqur his etishni talab qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Abu Rayhon Beruniyning "Minerologiya" deb tarjima qilingan "Kitob al-jamohir fi ma'rifat al-javohir" asarida tabiat va inson munosabatlarini chuqur tahlil qilgan. Bu nodir asar 1048-yilda, olimning umrining so'nggi yillarida yozib tugallangan bo'lib, unda 50 yillik ilmiy kuzatishlar va tadqiqotlar natijalari jamlangan. Asar nafaqat minerallar haqidagi ilmiy risola, balki

tabiat va inson o'rtasidagi murakkab aloqalarni o'rganishga bag'ishlangan fundamental tadqiqot hamdir.

Uning xulosalariga ko'ra, tabiat - bu tirik organizm bo'lib, inson uning ajralmas qismidir. Bu fikr orqali olim insonning tabiatdan ustun emas, balki uning bir bo'laki ekanligini ta'kidlamochi bo'lgan. Beruniy o'z asarida tabiatni yaxlit tizim sifatida o'rganish metodologiyasini taklif etgan. U tabiatdagi har bir hodisaning sabab va oqibatlarini ilmiy asosda tadqiq qilish lozimligini uqtirgan. Xususan, Beruniy tabiiy resurslardan oqilona foydalanish zarurligini, konlardan foydalanish, minerallarni qazib olish va qayta ishlash jarayonlarida tabiiy muvozanatni saqlash zarurligini alohida ta'kidlagan. Olim bu jarayonda insonning mas'uliyati haqida ham muhim fikrlarni ilgari surgan.

"Uning falsafiy qarashlari asosida insonlar ongini charxlaydigan shunday tushunchalar mavjudki, ular ilohiy kitob - Qur'onda keltirilgan, tabiat kuchlari ta'rifi o'ldirilgan fikrlarni bevosita ilmiy-amaliy jihatdan tasdiqlaydi hamda ommabop tarzda bayon qilishda o'z ifodasini topadi, - deb yozadi R.Umarova. - Uning "tabiatning ko'zga ko'rinmas bir kuchi mavjudki, ugina tabiatdagi barcha o'zgarish va yangiliklarni boshqarib turadi", degan fikri muhim ilmiy xulosadir".

Ibn Sino shunday yozadi: "Havo gavdamizning va ruhimizning [tarkibiga kirgan] bir unsurdur. Havo gavdamizning va ruhimizning unsuri bulishi bilan birga, u ruhimizga yetib, uni tuzatishga sabab buladigan bir madad hamdir. Bu narsa uning bir

unsuri bulishidan emas, balki ta'sir etuvchi bo'lishi, ya'ni mo'tadillikka keltiruvchi omil bulishi sabablidir. Havodan ruhimizda paydo buladigan mo'tadillik bog'liqlir".

Ibn Sinoning "Tib qonunlari"dagi tabiat va inson salomatligi o'rtasidagi bog'liqlik haqidagi ta'limoti bugungi kunda, ekologik muammolar keskinlashgan davrda, yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Uning tabiat bilan uyg'un yashash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va sog'lom turmush tarzini shakllantirish haqidagi g'oyalari zamonaviy tibbiyot va ekologiyani muhim tamoyillariga aylangan.

Zamonaviy olimlarning ta'kidlashicha har bir millatning ekologik madaniyati o'ziga xos tarixiy asoslariga ega. Xususan, Samarqand davlat universiteti professori A.Aymatov ta'kidlaganidek, "Turli millat va elatlarning tabiatga estetik munosabati va uni badiiy obrazlarda ifodalashida o'ziga xos mentallikka, milliy tajribaga ega bo'lsa ham, umuminsoniy ekologik maqsad birligini, funksional uyg'unlikni ko'ramiz. Boshqacha qilib aytganda, turli millat va xalqlarning ekologik muammolari badiiy obrazlarda ifodalashida bir-biridan milliy ehtiyojlari va manfaatlarini individualligi; tasvir obyekti, ifodalash usuli, metodologik yondashuvi va boshqa jihatlari bilan juz'iy farq qilsa ham, umumiy ekoestetik qadriyatlar taraqqiyotida an'anaviylik va zamonaviylikni uyg'unlashtirish, eskini inkor qilish va yangini yaratish, kun tartibiga qo'yayotgan muammolari doirasida umumiylikni namoyon qiladi. Lekin tabiatga estetik munosabatdagi milliylikda u yoki bu darajadagi konservativ-an'anaviylikni, progressiv-yangilikni ekologik ong va madaniyat rivojlanish darajasi sifatida e'tirof etish kerak".

Tadqiqot metodologiyasi. Mutaxassislarining fikricha, diniy-madaniy an'analarga asoslangan odob-axloq qoidalari ekologik axloqqa aylanib borgan. Bu jarayon tabiiy ravishda yuz bermoqda, chunki diniy ta'limotlarda tabiatga nisbatan g'amxo'rlik va ehtirom g'oyalari azaldan mavjud bo'lgan. Olim E. Lasloning ta'kidlashicha, "bunday axloq nafaqat shaxsiy yaxshilik va individual qadriyatlarga, balki insonning atrof-muhitga moslashish talablariga ham asoslanishi kerak. Bu degani, zamonaviy ekologik axloq nafaqat shaxsiy manfaatlarini, balki butun insoniyat va tabiatning umumiy manfaatlarini ham hisobga olishi zarur".

Dog'istonlik olimlar K.Akilova va A.Alilovlarning ta'kidlashicha: "Musulmon Sharqi mamlakatlarining zamonaviy kapitalizm doirasiga kirishi, sanoatning rivojlanishi, ishsizlik va ekologik muammolarning o'sishi bilan birga, ularda asrlar davomida shakllangan an'analari va islom dunyoqarashining o'zi ham yemirilishiga olib keldi. Ko'plab musulmon din arboblari hozirgi sharoitda faqat ma'naviy qadriyatlarga qaytish orqaligina odamlar yuzaga kelgan ekologik vaziyatdan chiqishi va atrof-muhitni Yaratganning ijodi sifatida saqlab qolishi mumkin deb hisoblaydilar".

Qur'oni karimda bu haqda ko'plab oyatlar mavjud bo'lib, ular insonlarni tabiatga nisbatan ehtiyotkor bo'lishga undaydi. Jumladan, "Yeb-ichinglar va isrof qilmanglar. Albatta, U isrof qiluvchilarni sevmas" (A'rof surasi, 31-oyat) oyati nafaqat ovqatlanishdagi, balki barcha turdagi isrofgarchilikni qoralaydi. Bu oyat insonlarni har qanday ne'matni tejab-tergab ishlatishga, tabiiy resurslardan oqilona foydalanishga chaqiradi. Ulamlar bu oyatni sharhlab, isrofgarchilik tabiiy resurslarni haddan ziyod ishlatish, atrof-muhitga zarar yetkazish va tabiiy muvozanatni buzishni ham o'z ichiga olishini ta'kidlaydilar. Olimlar bu oyatning zamonaviy talqinida suv, elektr energiyasi, yoqilg'i kabi resurslarni ortiqcha sarflash ham isrofgarchilik ekanini alohida qayd etadilar.

Bundan tashqari, Qur'oni karimning "Rum" surasida "Qilgan amallarining ba'zisini tottirish uchun odamlarning qo'llari kasb qilgan narsalar tufayli quruqlik va dengizda fasod zohir bo'ldi" (41-oyat) deya marhamat qilinadi. Bu oyat insonning tabiatga nisbatan noto'g'ri munosabati oqibatida yuzaga keladigan ekologik muammolarga ishora qiladi. Zamonaviy mufasssirlar bu oyatni hozirgi kundagi global isish, havo ifloslanishi, o'rmonlarning yo'q qilinishi kabi ekologik muammolar bilan bog'laydilar. Bu oyat go'yoki 14 asr oldin bugungi kundagi ekologik inqirozni bashorat qilgandek. Mufasssirlar ta'kidlashicha, oyatdagi "fasod" so'zi hozirgi zamonda okeanlarning ifloslanishi,

o'rmonlarning kesilishi, atmosferaning zaharlanishi kabi hodisalarni o'z ichiga oladi.

Shuningdek, Payg'ambarimiz (s.a.v) "Agar qiyomat qoim bo'layotgan bo'lsa-yu, birortangizning qo'lida ko'chat bo'lsa, uni ekishga qodir bo'lsa, albatta ekib qo'ysin" deb marhamat qilganlar. Bu hadis hatto dunyoning oxirgi lahzalarida ham tabiatni obod qilish, atrof-muhitni asrash muhim ekanligini ko'rsatadi. Bu hadis orqali Payg'ambarimiz (s.a.v) insonlarni umrning oxirgi daqiqalarigacha tabiatni obod qilishga, atrof-muhitni yashnatishga va kelajak avlodlar uchun yaxshi meros qoldirishga chaqirganlar.

Zamonaviy o'zbek faylasufi, marhum Saidmurod Mamashokirov 1988-yilda e'lon qilgan "Vahimami yoki haqiqat?" nomli maqolasida quyidagicha ta'kidlaydi: "Achchiq bo'lsa ham haqiqatni aytish kerak: respublikamiz olimlari, mutaxassislari Orol dengizining qurishi kelajakda qanday salbiy ekologik oqibatlarga olib borishini asoslab bera olmadilar, to'g'rirog'i, ilmiy nazariyalarga, loyihalarga yuqori tashkilotlarni ishonтира bilmadilar. Vaholanki, Orol dengizining taqdiri haqida yetarli, asosli ilmiy axborotlar to'plangan. Ularning hayotiy ekanligini bugungi kunning tajribalari ko'rsatib turibdi. Lekin mutasaddi tashkilotlar bu ilmiy yechimlarni hayotga tatbiq qilishga shoshilmayotirlar, ilm ahllarining xulosalariga shubha bilan qaramoqdalar. Hanuz ikkilanib: "Yo'g'e-e, unchalik emasdirov" degan xom xayol bilan yashamoqdalar. Nahotki butun boshli bir dengiz qurib qoladi-yu, lekin sezilarli oqibatga olib kelmasa? Keyinchalik "eh, attang!" deguncha, bugun xavf-xatarning oldini olgan ma'qul emasmi? Shu kunlarda ma'lum iqtisodiy, texnik vositalardan foydalanib bu jarayonning oldini olish mumkin, lekin 30-40 yillardan so'ng hozir sarflashimiz zarur bo'lgan resurslardan 100 karra, 1000 karra ortiqroq mablag' sarflab ham hozirgi holatiga olib kela olmasligimiz aniq bo'lib qolyapti".

Tahlil va natijalar. Tadqiqotda muallif ikki fundamental masalaga alohida e'tibor qaratadi: ilmiy jamoaning ijtimoiy mas'uliyati va davlat boshqaruvi organlarining munosabati masalasi. Bu ikki jihat o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, bir-birini to'ldiradi va kuchaytiradi. Ilmiy jamoa ko'p yillik tadqiqotlar natijasida to'plangan yetarli empirik ma'lumotlar va mustahkam nazariy asoslarga tayangan bo'lsa-da, rahbar organlarni ishonтира imkoniga ega bo'lmagan, natijada qimmatli ilmiy xulosalar amaliy tabiiylikni topmay qolgan. Bu esa muammoning naqadar jiddiy ekanligini ko'rsatadi. Rahbariyat tomonidan esa muammoning dolzarbligini to'liq anglamaslik, ilmiy xulosalarga nisbatan skeptik munosabat va qarorlar qabul qilishda sustkashlik kabi salbiy munosabat kuzatilgan, bu esa vaziyatni yanada murakkablashtirgan.

Xulosa va takliflar. Zamonaviy qadriyatlar tizimida inson taraqqiyotning bosh maqsadi sifatida markaziy o'rinni egallamoqda. Bu qarash tasodifiy emas, balki insoniyat tarixiy taraqqiyotining mantiqiy natijasidir. Bu yerda gap oddiy inson emas, balki erkin fikrlaydigan, hayotga, mehnatga va madaniyatga ijodiy yondashadigan shaxs haqida bormoqda. Bunday shaxs o'z faoliyatida nafaqat shaxsiy manfaatlarini, balki jamiyat va tabiat manfaatlarini ham hisobga oladi. Bu - aql-idrok bilan ish tutadigan, o'z qarorlari va harakatlari uchun mas'uliyatni his qiladigan insondir. U har bir qarorining oqibatlarini chuqur o'ylab, kelajak avlodlar manfaatini ko'zlab ish tutadi.

Insonning ma'naviy rivojlanishi tabiatning evolyutsion jarayonlariga mos kelishi kerak. Bu muvofiqlik tasodifiy emas, chunki inson tabiatning ajralmas qismi hisoblanadi. Ya'ni, biz o'z taraqqiyotimizni tabiat qonunlariga qarshi emas, balki ular bilan uyg'un ravishda olib borishimiz lozim. Bu jarayonda tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ekologik muvozanatni saqlash, atrof-muhitga zarar yetkazmaslik tamoyillariga amal qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu haqiqatni bizning ajdodlarimiz yaxshi tushunganlar va asrlar davomida tabiat bilan hamohang yashashga intilganlar, ularning boy tajribasi va donoligi bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Ular tabiatni ona kabi e'zozlab, undan foydalanishda me'yori va muvozanatni saqlashga alohida e'tibor qaratganlar.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, tabiatga ehtirom va uni e'zozlash an'analari, suvni muqaddas bilish, tuproqni ona kabi ulug'lash bog'rog'lar barpo etishga intilish, obodonlashtirish

madaniyati, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish tajribasi ham zamonaviy o'zbek jamiyatida ekologik ong va ekologik madaniyat shakllanishining ma'naviy-falsafiy asosini tashkil etadi.

O'zbekiston xalqining ko'p asrlik madaniy merosida tabiatga munosabat masalasi fundamental ahamiyat kasb etadi. Mazkur munosabat tarixiy taraqqiyot jarayonida izchil rivojlanib,

zamonaviy davrda yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ajdodlarimiz qoldirgan tabiatga ehtirom va ekologik qadriyatlar tizimi nafaqat saqlanib qolgan, balki zamonaviy talqinlar bilan boyib bormoqda. Ushbu qadriyatlar majmuasi milliy turmush tarzimiz, ijtimoiy-madaniy an'analarimiz va ma'naviy qadriyatlarimizning fundamental asosini tashkil etadi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tarakkiyot yulimizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi boskichga ko'taramiz. -T: "O'zbekiston", 2017. 87-B.
2. Beruniy Abu Rayhon. Minerologiya. – Toshkent: Fan, 1963. – B. 45-48.
3. Umarova R. Beruniy naturfalsafasining xususiyatlari va ilmiy asoslari// Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 2023, Jan. 3/1. 735-733 b.
4. Ibn Sino, Abu Ali. Tib qonunlari: (uch jildlik saylanma). (Tuzuvchilar: U.Karimov, H.Hikmatullayev). J1.-T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. 1993. 37-b.
5. Aymatov A.Q. Tabiatga estetik munosabatni shakllantirishda ekologik ong va madaniyat ta'sirining tarixiy genezisi//“Science and Education” Scientific Journal / January 2023 / Volume 4 Issue. 422-425 b.
6. Lazio Ye. Introduction to system Philosophy. - N.Y.: 1973. P. 281.
7. Alilova K.M., Alilov A.N. Islamskoye veroucheniye v reshenii ekologicheskix problem// Islamovedeniye. 2014. № 2.S.68-71